

Dipesh Chakrabarty: postkolonialismist posthumanismi

Marek Tamm*

India päritolu Chicago ülikooli ajaloo professor Dipesh Chakrabarty (snd. 1948) on kujunenud viimaste kümnendite üheks kõige mõjukamaks ajaloomõtestajaks maailmas. Tema peaaegu poole sajandi pikkune akadeemiline teekond on lahti rullunud kolmel kontinendil – Indias, Austraalias ja Ameerikas – ning tema huvid on selle aja jooksul teisenenud India ajaloo postkolonialistlikust ümberhindamisest ajalookirjutuse üldiste aluste ümbermõtestamiseni planetaarses vaates.¹

Chakrabarty sündis 1948. aastal Lääne-Bengali pealinnas Kolkatas (varem Calcutta), kus ta sai mitmekesise hariduse. Kodulinna ülikoolis õppis ta esialgu peamiselt reaalaaineid ja omandas bakalaureusekraadi füüsikas (kõrvalerialaks geoloogia ja matemaatika). Hiljem on ta ise tunnistanud, et tema esimeseks kutsumuseks oli siiski filosoofia ja füüsikaski huvitasid teda ennekõike teoreetilised ja kontseptuaalsed, mitte praktilised ja rakenduslikud aspektid. „Kui Indias oleks olnud paindlikum haridussüsteem või parem õppenõustamine, oleksin ma ülikoolis läinud tõenäoliselt üle filosoofia erialale,“ kirjutab ta 2014. aastal ilmunud lühikeses intellektuaalses autobiograafias.² Pärast ülikooli lõpetamist läks ta aga ootamatult õppima Kolkata ärikooli majandust, põhjendades hiljem oma valikut enesekaristusega, mille ta määras endale seetõttu, et ei julgenud koos teiste maoistlikult meelestatud kaastudengitega liituda India kommunistliku parteiga, et ette valmistada revolutsiooni kodumaa vabastamiseks kapitalistlikust korrast.³ Magistriõpingute käigus süvenes ta majandusajaloo küsimustesse ja omandas marksistliku metodoloogia, mis oli tollal kujunenud India akadeemilises elus domineerivaks. Kui aga Chakrabarty astus pärast magistriskraadi omandamist tööle personalinõustajana ühes Indias tegutsevas Šoti firmas, sai ta kiirelt aru, et see pole siiski tema kutsumus ja ta haaras kinni endise juhendaja soovitusel õppida edasi ajaloolaseks. Paraku ei olnud India haridussüsteemis võimalik astuda ajaloodoktorantuuri ilma eelneva erialase väljaõppeta ja nii leidis Chakrabarty võimaluse jätkata oma õpinguid Austraalia Rahvuslikus Ülikoolis (ANU) Canberras.

Ta saabus Austraaliasse 1976. aasta lõpul ja jäi selle maaga seotuks ligi kahekümneks aastaks. 1984. aastal kaitseks ta ANU-s oma doktoritöö Bengali töölisklassi ajaloo 19. sajandi lõpus, 20. sajandi alguses, mis ümbertõetatuna sai tema esimeseks avaldatud raamatuks 1989. aastal. Selles teoses, mis kannab pealkirja „Rethinking Working-Class History: Bengal 1890–1940“, revideerib ta tavapäraselt marksistlikku ajalookäsitlust, analüüsides üksikasjalikult Kolkata džuuutriide vabrikute tööliste väärtushinnanguid ja ühiskondlikku eneseteadvust.⁴ Pärast doktoritöö kaitsmist pälvis Chakrabarty töökoha Melbourne'i ülikoolis, kus ta õpetas kümme aastat Lõuna-Asia ajalugu. Veel Canberras sai Chakrabarty uue postkolonialismi teooriatest innustunud noorte teadlaste rühmituse liikmeks, mis kogunes India ajaloolase Ranajit Guha (snd. 1923) ümber. Rühmitus sai Itaalia marksistliku filosoofi Antonio Gramsci ideedest inspireerituna nimeks *Subaltern Studies Group* ja selle peamiseks taotluseks oli kriitiliselt ümber mõtestada Lõuna-Asia kolonialismi ja modernismi pärandit, seda peamiselt tööliste ja talupoegade vaatenurgast. Rühmituse lätted on 1970. aastate lõpu Sussexi ülikoolis, kus Guha õpetas, ent 1980. aastal liitus ta ANU-ga Canberras

* Marek Tamm (1973), PhD, akadeemik, Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste instituut, kultuuriajaloo professor, marek.tamm@tlu.ee

¹ Hea sissevaate tema mitmekülgsesse loomingusse pakub hiljutine koguteos: Dipesh Chakrabarty and the Global South: Subaltern Studies, Postcolonial Perspectives, and the Anthropocene. Ed. by S. Dube, S. Seth, A. Skaria. London, New York, 2020.

² D. Chakrabarty. My Life in History: Communing with Magpies. – History Australia, kd. 11, nr. 3, 2014, lk. 194.

³ Samas, lk. 195.

⁴ D. Chakrabarty. Rethinking Working-Class History: Bengal 1890–1940. Princeton, 1989.

ja nii sai Austraaliast subalternuse uuringute üks peamisi keskusi. Rühmituse mõjukaks häälkandjaks kujunes aastaraamat „Subaltern Studies: Writings on South Asian History and Society“, mille esimene köide ilmus 1982. aastal (ja viimane, vähemalt selle nime all, 1999. aastal).

Chakrabarty rahvusvaheline tähelend saigi alguse postkolonialismi uuringute kontekstis 1990. aastatel ja oma selle perioodi tähtsamad artiklid koondas ta järgmise kümnendi alguses ilmunud kahte kogumikku, mis kujunesid laialt loetuks ja vaielduks. Neist esimene, „Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference“, ilmus 2000. aastal ja selle keskne idee oli näidata lääne ajalookategooriate sobimatust koloniaalmaade ajaloo mõtestamiseks.⁵ Chakrabarty seob 19. sajandi historistliku mõtlemise kolonialismi pärandiga, näidates, kuidas see määras allasurutud rahvad „ajaloo ootesaali“, sidudes nende arengu lääneliku progressi ja tsiviliseerumise ideega. Teine kogumik, mõtteliselt eelmise jätk, pealkirjaga „Habitations of Modernity: Essays in the Wake of Subaltern Studies“, ilmus 2002. aastal ja selle fookuses on modernismikogemuse analüüs Indias, sh. konkreetsemalt ajaloo roll modernismi juurutamisel.⁶ Need kaks kogumikku valmisisid Chakrabarty juba Ameerika Ühendriikides ja võtavad teatud mõttes kokku tema postkolonialismi ajaloo ja teooriale pühendatud teadustöö Austraalias. Ühtlasi saab neid käsitada eemaldumisena marksistlikust mõtlemisest ja uute filosoofiliste horisontide otsimisena (neist üks olulisemaid on Heideggeri looming). 1995. aastal kutsuti ta ajaloo professoriks Chicago Ülikooli, kus ta töötab tänase päevani, ametliku tiitliga „Lawrence A. Kimpton Distinguished Service Professor in History, South Asian Languages and Civilizations“.

Uuel sajandil võttis Chakrabarty teadustöö uue pöörde, mida võiks lihtsustavalt nimetada üleminekuks postkolonialismist posthumanismiks. Ta ise on selle pöörde sidunud isikliku üleelamisega 2003. aastal, kui ta oli tunnistajaks ulatuslikele metsapõlengutele Austraalias, mille käigus hävis suur osa sellest loodusest, mida ta oli õppinud oma Austraalia-aastate jooksul kõrgelt hindama. Kui ta uuris kohalikelt, mis võis olla põlengute põhjuseks, sai ta vastuseks, et kliimamuutus. See pani teda süvitsi tutvuma uuema erialakirjandusega klimatoloogias ja sellega seotud valdkondades ning istutas temasse ootamatu äratundmise, et kõik see, mida ta oli oma eelmisel loomeperioodil pidanud oluliseks ja hinnaliseks – inimeste järjest suuremad vabadused ja õigused, elujärje paranemine, uute majanduslike võimaluste avanemine –, on ühtlasi tänapäevaste keskkonnaprobleemide lähte, et vabadus ja õiguste laienemise eelduseks on olnud ligipääs odavale energiale.⁷ Selle uurimistöo esimeseks pääsukeseks oli 2007. aastal kirjutatud bengalikeelne essee, mis ilmus ühes India ajakirjas, ent mis autori kinnitusele ei pälvinud peaaegu mingisugust tähelepanu – kliimamuutusega seotud probleemid ei olnud Indiasse veel toona jõudnud. Aasta hiljem arendas ta selle essee ajakirja *Critical Inquiry* peatoimetaja palvel ingliskeelseks artikliks ja sellest sündiski 2009. aastal ilmunud artikkel „Ajaloo kliima: neli teesi“, mida võib pidada Chakrabarty seni kõige loetumaks ja tõlgitumaks kirjatööks.⁸ Tagantjärele on hinnatud, et nimelt see artikkel pani aluse ulatuslikele aruteludele keskkonnamuutuste ja antropotseeni tähenduse üle humanitaarteadustes üldiselt ja ajaloo teaduses kitsamalt. Paistab tõesti, et Chakrabarty tabas selle tekstiga midagi väga olulist ja suutis küsimuse alla seada terve rea paari viimase sajandi jooksul humanitaarses mõtlemises kinnistunud kategooriaid, alates inimese ja looduse, sh. inim- ja loodusajaloo vastandamisest. „Ajaloo kliima“ rajas tee ajaloo epistemoloogiliste aluste radikaalsele ümberhindamisele, mis on praeguseks sünnitanud väga rikkaliku kirjanduse. Sellest artiklist alates on Chakrabarty jätkanud ajaloolise mõtlemise revideerimist antropotseeni kontekstis ja välja pakkunud rea viljakaid mõisteid, sh. globaalse ja planetaarse ajaloo eristuse. Märksõna „planeet“ ongi tõenäoliselt tema viimaste aastate tööde keskne mõiste.⁹ See on välja kasvanud aktiivsest dialoogist bioloogia ja geoloogiaga, eriti aga Maa süsteemi teadusega, mis käsitleb planeedi ühe tervikliku süsteemina – geosfäärina. Chakrabarty hinnangul on inimtegevuse mõju planeedi arengule jõudnud sellisesse faasi, kus seda ei ole võimalik vaadata lahus geosfäärist ja seega peab tänapäevast inimolu hindama planetaarses ulatuses. Ajaloolises vaates tähendab see seda, et inimest tuleb käsitada kõrvuti kõigi

⁵ D. Chakrabarty. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton, 2000.

⁶ D. Chakrabarty. *Habitations of Modernity: Essays in the Wake of Subaltern Studies*. Chicago, 2002.

⁷ D. Chakrabarty, S. Haber, P. Guillibert. *Réécrire l'histoire depuis l'Anthropocène*. – *Actuel Marx*, nr. 61, 2017, lk. 96.

⁸ D. Chakrabarty. *The Climate of History: Four Theses*. – *Critical Inquiry*, kd. 35, nr. 2, 2009, lk. 197–222.

⁹ Vt. D. Chakrabarty. *The Planet: An Emergent Humanist Category*. – *Critical Inquiry*, kd. 41, nr. 1, 2019, lk. 1–23.

teiste eluvormidega ja pikas ajalises perspektiivis. 2015. aastal peetud Tanneri-loengusarjas tõdes ta kujundlikult: „Me oleme langenud „sügavasse“ ajalukku, sügavasse geoloogilisse aega. See langemine „sügavasse“ ajalukku on kaasa toonud šokeeriva äratundmise – äratundmise planeedi teisesusest ja selle äärmiselt ulatuslikest ruumilistest ja ajalistest protsessidest, mille osaks me oleme kavatsematult saanud.“¹⁰ Paar aastat hiljem sedastas ta samas vaimus: „Lihtsalt öelduna on teadlikkus „süvaajast“ (*deep time*) see, mis kujundab tuleviku sotsiaalteadusi.“¹¹

Oma viimaste aastate artiklid ajaloo ümberhindamisest ühenduses inimliigi uue „planetaarse eneseteadvusega“ on Chakrabarty koondanud kahte kogumikku. Esiteks 2018. aastal Delhis ilmunud raamatusse „The Crises of Civilization: Exploring Global and Planetary Histories“, mis sisaldab kümmet esseed ja kahte intervjuud,¹² ning seejärel 2021. aastal Chicagos ilmunud teosesse „The Climate of History in a Planetary Age“.¹³ Viimane sisaldab kaheksat esseed ja kahasse Bruno Latouriga valminud järelsõna. 2023. aasta juulis peaks ilmavalgust nägema Chakrabarty uus raamat, mis jätkab „Ajaloo kliimas“ alustatud mõttetööd, pealkirjaga „One Planet, Many Worlds: The Climate Parallax“.¹⁴

2020. aastal antud intervjuus tõdes Chakrabarty, et on aru saanud, et tema teadushuvi on olnud alati mõtestada inimelu, ennekõike aga inimelu ajaloolisi vorme, erinevaid maailmas olemise viise.¹⁵ Paar aastat hiljem tunnistas ta ühes videovestluses, et kuigi ta pole väljaõppelt filosoof, meeldib talle mõelda, ja kuna ta on koolitatud ajaloolane, siis seisneb tema mõtlemine selles, et kriitiliselt analüüsida neid kategooriaid, milles ajaloolased mõtleavad.¹⁶ Ta nimetab, et tema soov on muuta küsitavaks need enesemõistetavused, mis on tänapäeva ajaloomõtlemises levinud, ja avada seeläbi uusi võimalusi minevikust mõtlemiseks, avardada ja mitmekesistada meie minevikupilti, mis on hädavajalik selleks, et pakkuda uusi vaatenurki tulevikule.

¹⁰ D. Chakrabarty. The Human Condition in the Anthropocene. The Tanner Lectures in Human Values, delivered at Yale University, February 18–19, 2015, lk 181. Veebis: https://tannerlectures.utah.edu/_resources/documents/a-to-z/c/Chakrabarty%20manuscript.pdf.

¹¹ D. Chakrabarty. The Future of the Human Sciences in the Age of Humans: A Note. – European Journal of Social Theory, kd. 20, nr. 1, 2017, lk 42.

¹² D. Chakrabarty. The Crises of Civilization: Exploring Global and Planetary Histories. Delhi, 2018.

¹³ D. Chakrabarty. The Climate of History in a Planetary Age. Chicago, 2021.

¹⁴ D. Chakrabarty. One Planet, Many Worlds: The Climate Parallax. Waltham, ilmumas.

¹⁵ J. Neves, M. Cardão. Provincializing History: A Conversation with Dipesh Chakrabarty on the 20th Anniversary of *Provincializing Europe*. – Práticas da História, nr. 11, 2020, lk. 32.

¹⁶ D. Chakrabarty, K. Hayakawa. On the Margins of „The Human Condition in the Anthropocene“. 4. aprill 2022, videovestluse üleskirjutus: <https://kenjihayakawa.com/2022/04/13/chakrabarty-interview/>.